

Değerlendirme - Kitap

**ASKERİ TARİHTEN “ORDULAŞAN
TOPLUMLARIN TARİHİ”NE:
OSMANLI TARİHİ İÇİN YENİ PERSPEKTİFLER**

FATİH YEŞİL
(Hacettepe Üniversitesi)

Son yıllarda, harp meydanlarının ötesinde toplumları her yönüyle etkileyen sosyal bir fenomen olarak ele alınmaya başlanan savaş, aynı zamanda büyük bir organizasyonu gerekli kıldığıнын fark edilmesiyle birlikte, tarih ve tarihsel sosyoloji incelemelerinin önemli bir alanı olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bu alanda Batılı tarihçilerce kaleme alınan eserlerde özellikle vurgu yapılan askerî devrimin (military revolution ya da birth of Leviathan)¹ ortaya çıkışıyla birlikte; ateşli silahlar belirgin bir üstünlük kazanmış, kale yapımı ve kuşatması mühendisliğin alanı içine girmiş ve ordularda fonksiyonel özelliklere sahip birlikler oluşturulmaya başlanmıştır. Aynı süreç

¹ Bu konuda bk: Thomas Ertman, *Birth of The Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*, New York 1997. Askerî devrim, Fransız ve Bolşevik devrimlerinde olduğu gibi, özel anları ve olup-bittileri içeren bir olaylar manzumesi olmaktan çok; onunla eş zamanlı gelişen sanayi devriminde olduğu gibi, farklı ülkelerde değişik şekillerde ve zaman kaymalarıyla kendisini hissettiren bir sürecin adıdır. Ancak askerî devrimi illâ ki bir zaman dilimine hapsetmek gerekiyorsa, bu süreç Cateau-Cambrésis anlaşması(1559) ile başlatılıp, 1648-1659 yılları arasındaki Fransa-İspanya savaşları ile sonlandırılabilir. Bu konuda bk. Bruce D. Porter, *War and The Rise of The State, The Military Foundations of Modern Politics*, New York 1994, 63-64. Van Creveld'in görüşü de bu tarihlendirmeyi desteklemektedir. Martin van Creveld, *Supplying War, Logistics from Wallenstein to Patton*, Cambridge 1977, 8

içerisinde subay ve astları arasındaki ilişkilerin “bürokratikleşmesi”² hem askerliği bir “meslek” haline getirmiş hem de orduları beklenmeyen durumları önceden kestirip bunlara tepki verebilen merkezî bir akla sahip “mekanizma” dönüştürmüştür. Konuya daha farklı bir yerden, siyaset bilimi açısından yaklaşırsak, iktidarlar askerî devrim ile birlikte patrimonial örgütlenme(household organization) tipinden modern “devlet”e doğru evrimleşmeye başlamışlardır.

Avrupa devletlerinin tebaalarından daha fazla insanı silah altına almaya başlamaları da askerî devrimin diğer bir önemli görünümüdür.³ Ordu nüfuslarında yaşanan büyük genişleme, bu dönemde Avrupa’daki “işsiz sivil” sayısındaki artışla/ya da iktidarın işsizleri farketmesiyle ve zenginliğin/sermayenin merkezîleşmesiyle açıklanabilirse de, “bürokratik devlet gücünün” topluma nüfuz etmesindeki yoğunlaşma ve “asker tahrir”leri (recruitment/conscription) sırasında devletlerin takip ettikleri metodlar sonucunda oluşan “askerî proleterleşme”⁴ hiçbir zaman görmezden gelinemez boyutlardadır. Bu süreç dahilinde iktidarlar, öncelikle paralı askerleri(mercenary) ordularına dahil etme yolunu tutmuşlarsa da⁵, bu politikanın

² Bu konuda bak: Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity, Bureaucracy and Discipline from 1700 to The Present Day*, Cambridge 1990, 66 vd.

³ Örneğin 1555’de 50,000 kişiden oluşan bir askerî güce sahip olan Fransa, XVIII. yüzyılın başlarında 392,000 kişilik bir orduyla savaşıyordu. Aslında bu rakam, ilkçağların Roma lejyonlarıyla karşılaştırıldığında çok da büyük sayılmazdı. Zira Michael Grant’ın tesbitine göre Roma ordusu yaklaşık 300,000 kişiden oluşuyordu. Ancak burada unutulmaması gereken şey, Roma’nın bu büyük orduyu besleyebilmek için “Akdeniz Dünyası”na sahip olduğu gerçeğidir. Avrupa ülkelerinin yıllara göre asker sayılarını ortaya koyan bir tablo için bk. Brian M. Downing, *The Military Revolution and Political Change, Orgins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*, Princeton University Press, New Jersey 1993, 69; ayrıca bk. Porter, a.g.e, 67.

⁴ Paul Virilio, *Hız ve Politika, Dromoloji Üzerine Bir Deneme*, çev: Meltem Cansever, İstanbul 1998, 95 vd.

⁵ XVII. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa ordularında genel olarak İsviçreli, İskoçlar, Arnavutlar ve İtalyanlar paralı asker olarak istihdam edilmeye başlanmıştı. Mesela Avusturya İmparatorluğu, Osmanlı tehdidi ile başa çıkabilmek için yüzyıl başlarından itibaren yoğun olarak paralı askerlere dayanan bir ordu kurmuştu. 1663’de ise Rus ordusunun %27’si paralı askerlerden oluşuyordu. Ancak zaman ilerledikçe, profesyonel askerler krallar için hem daha pahalı hem de disiplinsizlik, emre itaatsizlik gibi nedenlerle tehlikeli olmaya başladılar. Bu konuda bk. Downing, a.g.e, 64 vd. ve Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, ad. 990-1990*, Cambridge 1990, 78-79. Rusya için bk. David Ralston, *Importing The*

malî açıdan verdiği zararları kısa zamanda görecektir. Ancak, modern dönemde başvurulmuş asker tahriri uygulamalarının hayata geçirilmesi için zaman henüz erkendi. Zira iktidarlar “aydınlandıkça”, ya da başka türlü söyleyecek olursak, eğitimden sağlık hizmetlerine kadar toplumlarına nüfuz edebilen “modern devlet”e(Leviathan) dönüştükçe, ellîrinin altındaki insan gücünü çok daha “rasyonel” bir biçimde kontrol etmeye ve bununla doğru orantılı olarak da kendi tebalarını ordularının potansiyel askerleri olarak görmeye başlayacaklardı. Buradan itibaren devlet, geliştirmiş olduğu ideolojik aygıtlarını kullanarak, oluşturduğu semiotiği tebasına zerkedecek ve bu tip isteklerine karşı “millî” nüfusta oluşan direnme gücünü zayıflatmak için çalışmalarına başlayacaktı.⁶

Yukarıda kısaca ifade etmeye çalıştığımız gibi son üç yüzyıl için sosyo-ekonomik açıdan büyük bir önemi hâiz olan savaş ve organizasyonu, askerlik ve asker tahriri gibi konularda Batılı tarih çevreleri tarafından geniş bir literatür oluşturulmuş ve bu konular bütün yönleriyle mercek altına alınmıştır. Bu tür incelemelerin, daha çok devlet/belge eksensiz pozitivist bir iklimin hüküm sürdüğü Osmanlı tarihçiliği kapsamında, şu ana kadar her hangi bir yansıma yapmamış olması ise oldukça dikkat çekicidir. Zira, bundan yüzyıl önce Leopold von Ranke’nin sormuş olduğu ve pozitivist tarihçiliğe yön vermiş önemli sorunun, yani mazinin “gerçekte” ne şekilde tahakkuk ettiği ve gözüktüğünün cevabını en sarîh şekilde alabileceğimiz durum, devletlerin maskelessiz olarak bize yüzlerini gösterdikleri ender anlardan birisi olan savaşı ve organizasyonunu yürütürlerken aldıkları vaziyettir. Kaldı ki Osmanlı tarihi de bu tür incelemeler için oldukça elverişli bir saha olarak göze çarpmaktadır. Zira genelde Osmanlı topraklarında barışın hüküm sürdüğü dönem olarak bilinen XVIII. yüzyılın bile neredeyse 40 yılı harplerle geçmiştir⁷. “Modernleşme” hareketlerinin öncelikle orduda başlamasını, ancak paradoksal olarak sadece orduda yapılacak reformlarla modern bir savaş makinasının kurula-

European Army, The Introduction of European Military Techniques and Institutions into The Extra-European World, 1600-1914, Chicago 1990, 27.

⁶ Bu konuda bk. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul 2000. Ayrıca bk. Tilly, a.g.e, 83.

⁷ Bu hesaplama, İ. H. Danişmend’in Osmanlı tarihine dair hazırladığı kronoloji esas alınarak yapılmıştır (İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul 1961). Savaşı imâ eden haller olan ülke sınırlarının içindeki çatışmalar, isyanlar, ayaklanmalar, merkezî devletin âyanlarla mücadelesi vb.- da hesaba katıldığında zikredilen süre çok daha uzamaktadır.

mayacağı anlaşıldığında ıslahatların alanının genişletilerek tüm toplumsal kurumlara teşmil edilmesi ise bilinen bir olgudur.

Bununla beraber, Osmanlı tarihi ile ilgili tarih çalışmalarında belirtilen konulara bugüne kadar hiç temas edilmediğini öne sürmek de, insafsızlığın ötesinde hem bu alanla ilgilenen araştırmacılara büyük bir haksızlık yapmak hem de son zamanlarda bu tür konulara duyulan ilgiyi görmezlikten gelmek olur.⁸ Bu cümleden olmak üzere 2-3 Ekim 1997 tarihinde, Hollanda'da

⁸ Örneğin, Osmanlı iktisat tarihçiliğinin en önemli siması olan Mehmet Genç tarafından kaleme alınmış bir makale, bize XVIII. yüzyılda savaşın Osmanlı ekonomisi üzerindeki tesirlerini göstermenin ötesinde, genel olarak savaş ve ekonomi ilişkisini de ortaya koymaktadır ("XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, 211-225). Yine Caroline Finkel'in kitabı sayesinde artık Osmanlılar'ın nasıl olup da "Viyana kapılarına dayanabildiklerini", hangi metodları kullanarak savaş organize edebildiklerini ve böylesine büyük bir orduyu besleyebildiklerini bilmekteyiz (*The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana 1988). V. J. Parry'nin çalışmaları ise Osmanlılar'ın kullandıkları silahları ve savaş taktiklerini birer muamma olmaktan çıkarmıştır ("La Manière de Combattre", *War, Technology and Society in The Middle East*, ed. V. J. Parry-M.E. Yapp, Londra 1975, 218-256; "Materials of War in The Ottoman Empire", *Studies in The Economic History of The Middle East*, ed. M.A Cook, Londra 1970, 219-229). Rhoads Murphey'nin kısa bir süre önce yayınlanan incelemesi ise bize, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılar'ın yaptıkları savaşlara daha farklı bir açıdan bakabilme imkanını vermiştir (*Ottoman Warfare, 1500-1700*, UCL Press, Londra 1999). Halil İnalcık da kaleme aldığı iki makale ile ateşli silahların reaya arasında yayılmasının toplumsal etkilerini göstermiştir ("The Socio-Political Effects of The Diffusion of Fire Arms in The Middle East", *War, Technology and Society in The Middle East*, ed. V. J. Parry-M.E. Yapp, Londra 1975, 195-217; "Military and Fiscal Transformation in The Ottoman Empire", *Archivum Ottomanicum*, 6(1980), 283-337). Ayrıca, Jonathan Grant ve Gabor Agoston'un Avrupa'dan teknoloji transferi ve Osmanlı askerî teknolojisi konularında yaptıkları incelemeler de farklı bir perspektiften Osmanlı tarihine bakma imkanı sağlamaktadır (Jonathan Grant, "Rethinking The Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in The Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Century", *Journal of World History*, X(1999), 179-201 ve Gabor Agoston, "Ottoman Artillery and European Military Technology in The Fifteenth and(to?) Seventeenth Centuries", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum*, XLVII(1994), 15-47. Bu zikredilenler dışında, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde yürütülen yeni bir ordu kurma çabaları hakkında Avigdor Levy, Stanford Shaw ve Howard Reed'in kaleme aldığı makaleler de bulunmaktadır (Avigdor Levy, "Military Reform and The Problem of Centralization in The Ottoman Empire in The Eighteenth Century", *Middle Eastern Studies*, XVIII(1982) 227-249; "The Officer Corps of Sultan Mahmud II.'s New Army, 1826-1839", *IJMES*, II(1971), 21-39; "The Ottoman Ulema and The Military Reforms of Sultan Mahmud II", *Asian and African Studies*, VII(1971), 13-39; Stanford J. Shaw, "The Established Ottoman Army Corps under Sultan Selim III (1789-1807)", *Der Islam*, XL(1965), 142-184; "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid

Nijmegen Üniversitesi'ne bağlı *International Institute of Social History* ve *The Middle East Institute* tarafından ortaklaşa düzenlenen bir toplantı, Ortadoğu ve Orta Asya'da ahalinin askere alınması ve zorunlu askerliğe dayalı millî orduların kurulması konularına hasredilmiş ve bu sempozyumda sunulan bildiriler de Erik Jan Zürcher'in editörlüğünde yayınlanan kitapta toplanmıştır.⁹

Jan Lucassen ve Erik Jan Zürcher tarafından kaleme alınan ve kitabın giriş bölümünü oluşturan makale ("Introduction: Conscription and Resistance. The Historical Context", s.1-19) ahalinin askere alınması ve devletlerin bu talebine tebalarının gösterdikleri tepkiler konusunda okura, karşılaştırmalı bir tarihî perspektif sunuyor. Yazarların bundan muradı, Avrupa ve Ortadoğu'daki farklı askere alma sistemlerini bir araya getirerek aralarındaki benzerlikleri vurgulamak ve böylece dünyayı "medeniyetler"e bölen "oryantalizm" in bakış açısından biraz olsun kurtulmak olarak gözükmüyor. Lucassen ve Zürcher, öncelikle askere alma konusunda devletlerin üç ana stratejiden birisini seçmek zorunda kaldıklarını belirtiyor ve bu noktada devletçe yapılan tercihi, Amerikalı sosyolog C. Tilly'nin modeline atıfta bulunarak, yeni vergi kalemleriyle hazineye görülen artış oranının belirlediğinin altını çiziyor. Giriş mahiyetindeki bu ilk yazıda ayrıca, feodal dönemden günümüze kadar Avrupa'da devletlerin benimsediği askere alma sisteminde tarihî süreç içerisinde yaşanan değişimin de kısa bir özeti veriliyor.

Ahmed Resmi Efendi üzerine yaptığı çalışmayla adından sık sık söz ettiren ve son yıllarda çalışmalarını daha çok XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti için savaşın neler getirip neler götürdüğü üzerine yoğunlaştıran Virginia Aksan'ın¹⁰, bu kitapta da bu konuyla ilgili bir

Army of Sultan Selim III.", *Journal of Modern History*, XXXVII(1965), 291-306; Howard A. Reed, "Ottoman Reform and The Janissaries: The Eşkinci Layihası of 1826", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, 1980, 193-198.

⁹ Erik J. Zürcher (ed.), *Arming The State-Military Conscription in The Middle East and Central Asia, 1775-1925*, I.B Tauris Publisher, Londra-New York 1999, vi+169 s. Toplam on makaleden oluşan kitapta yayınlanan çalışmalardan dört tanesini, küçük değişikliklerle, *International Review of Social History* dergisinin 1998 tarihini taşıyan 43. cildinde de bulmak mümkündür.

¹⁰ Virginia Aksan, "Locating The Ottomans Among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History*, III(1999), 103-134. Aksan'ın, 1700-1870 tarihleri arasındaki süreçte Osmanlı Devleti'nin savaş serüvenini konu alan yeni bir çalışmasını önümüzdeki sene yayınlamayı planladığını da burada belirtelim.

makalesi yer almakta ("Ottoman Military Recruitment Strategies in the Late Eighteenth Century", s.21-41). Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl sonlarında benimsediği askere alma sistemini ve bu konuda çekilen sıkıntıları inceleyen bu makale; Aksan'ın, 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı ordusunun kompozisyonu ve organizasyonu konularında daha önce kaleme almış olduğu bir makalenin devamı niteliğinde gözüküyor¹¹. Yazar kitaptaki bu yeni incelemesinde, âyanlar tarafından devşirilen gönüllü birlikler (voluntary feudatory militias) ve yeniçerilerden oluşan Osmanlı piyadesinin, 1750'li yıllardan itibaren devletin finanse ettiği ve önceleri sekban/sarıca/levant, daha sonraysa mirî levendat/mirî askeri olarak adlandırılan unsurların oluşturduğu yeni bir sisteme doğru evrildiğinin altını çiziyor. II. Mahmud'un kurduğu düzenli ordu, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye, ise bu evrimin son halkasını oluşturmaktadır. Aksan'ın, Fransa'da İhtilal'in parolası haline gelen üç sözcüğün -liberté-égalité-fraternité- ya da Prusya'da mitleştirilen askerî zaferlerin -mesela Moltke'nin Sedan zaferi- bu ülkelerin devlet semiotiğinde oynadığı rolün muadilini Osmanlı Devleti'nde İslamiyet'in oynadığını göstermesi, kanaatimizce makalenin en dikkat çekici tesbitidir.

Osmanlı'da veba üzerine öncü çalışması ile tanınan Daniel Panzac'ın kitapta yer alan makalesi ise ("The Manning of The Ottoman Navy in The Heyday of Sail, 1660-1850", s.41-57), Osmanlı Devleti'nin benimsediği askere alma stratejisinin donanma söz konusu olduğunda ne şekilde işlediğini karşılaştırmalı bir perspektiften ele alıyor. Osmanlı donanmasında istihdam edilen kişileri sadece devşirildikleri bölgelere göre tasnif etmekle kalmayan Panzac, aynı zamanda denizcilerin hangi metodlarla ve ne tür vergilerle finanse edildiklerini de ortaya koymaktadır. Ayrıca, donanma için gerekli subayların ve gemilerde ihtiyaç duyulan personelin eğitimleri hususunda da önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı donanmasında yapılan ıslahat girişimlerine de makalesinde yer ayıran yazar, Osmanlılar'ın gemi teknolojisinde Avrupa'da yaşanan gelişmeleri oldukça yakından takip ettiklerini belirtmektedir. Ancak buna rağmen XVIII. ve XIX. yüzyıllarda üç kez yokedilen (Çeşme, Navarin ve Sinop vakaları) ve fakat her defasında tekrar inşa edilen Osmanlı donanması, Panzac'a göre talihsiz fakat inatçı bir "zümrüdüanka kuşu"na benzemektedir.

¹¹ Virginia Aksan, "Whatever Happened to The Janissaries? Mobilization for The 1768-1774 Russo-Ottoman War", *War in History*, V(1998), 23-36.

Kitapta yer alan bir diğer önemli makele ise Batı Asya'da modern askere alma sisteminin öncüsü olarak kabul edilen Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da hayata geçirdiği sistemi ele alan Khaled Fahmy'nin çalışmasıdır ("The Nation and Its Deserters: Conscription in Mehmed Ali's Egypt", s.59-77). Bu konuda ayrıntılı bir monografik incelemesi de bulunan Fahmy¹², makalesine "savaş olmaksızın 'millet/milliyet' gerçek anlamda doğabilir/inşâ edilebilir mi?" sorusuyla başlıyor. Fahmy'nin bu noktada ilgilendiği temel sorun, Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu ordunun gerçekten de Mısır köylülerinin/fellahlar "gizli kalmış" milliyetlerini farketmelerini sağlayıp sağlayamadığıdır. Çünkü modern milliyetçi tarih yazımı, Mehmed Ali'nin ordusunu, insanlara kendilerinden yüzyıllardır saklanmış olan kimliklerini (Mısırlı) öğreten bir okul olarak görmek eğilimindedir. Fahmy bu sorunun ancak, köylülerin devlet tarafından benimsenen askere alma uygulamalarına gösterdikleri direncin ortaya koyulmasıyla çözülebileceğine inanmaktadır. Bu yüzden, Mısır ordusunun etnik kompozisyonunu ortaya koymakla işe başlayan yazar, daha sonra Mısır'da düzenli ordunun kuruluşunu ele alıyor. Mehmed Ali Paşa'nın benimsediği askere alma stratejisinin incelikli bir anlatısının da bulunabileceği makale, tebaanın buna verdiği tepkinin çözümlemesiyle son bulmaktadır.

K. Fahmy'nin Mehmed Ali Paşa dönemi Mısır'ı konu alan bu incelemesini, Erik Jan Zürcher'in son dönem Osmanlı Devleti'nin askere alma ve modern ordu kurma çabalarını mercek altına aldığı makalesi izliyor ("The Ottoman Conscription System in Theory and Practice, 1844-1918", s.79-9). Virginia Aksan'ın makalesini kronolojik açıdan tamamlayıcı nitelikte olan bu makalenin ilk bölümünde yazar, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde kurulan "nizamlı" orduların, Osmanlı reayasının askere alınması açısından dikkat çeken temel nitelikleri, asker sayıları ve silah altına alınan kişilerin toplumsal kökenlerini ortaya koymaya çalışıyor. Daha sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'nda modern askere alma tatbikatının oluşum sürecinde dikkat çeken dönüm noktalarını, Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve Osmanlılar'ın bunlardan ne şekilde etkilendiklerine atıfla, peşpeşe sıralıyor. Osmanlı subaylarının genel olarak Prusya/Almanya'da benimsenen askere alma stratejisini örnek aldıklarını belirten Zürcher'e göre Osmanlılar, gerçekten de hayallerini süsleyen büyük bir ordu kurmayı başaramışlardır. Ancak, ülkenin böyle-

¹² Khalid Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*, Londra 1998.

sine geniş bir orduyu ne besleyebilecek ne de finanse edebilecek gerekli üretim altyapısına sahip olmaması sebebiyle, subaylar yarattıkları dev ile kelimenin tam anlamıyla “başa çıkamamışlar”dır. Osmanlı İmparatorluğu’nda askerlik muafiyeti ile ilgili yaşanan sorunlar ise Zürcher’in çalışmasının ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Makalenin bu kısmında devletlerin sahip oldukları insan gücünü(nüfus) tanımalarının, ahalinin askere alınması konusundaki önemini vurgulayan yazar, Osmanlı subaylarının gayrimüslim tebayı askere almak konusunda takındıkları tavrı ve gayrimüslimlerin askerliğe karşı sergiledikleri tutumları açıklıyor.

Nicole A.N.M. van Os’un kitapta yer alan çalışması (“Taking Care of Soldiers’ Families: The Ottoman State and The Muinsiz Aile Maaşı”, s.95-110) ise özelde I. Dünya Savaşı’nın Osmanlı kadınları üzerindeki etkilerini, genel olarak savaştan bir tarım toplumunda hayatlarını sürdürmeye çalışan kadınlar ve aileler üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Van Os, öncelikle XIX. yüzyıla kadar geri dönerek, bu hususta Osmanlı Devleti’nin aldığı idarî tedbirleri sıralıyor. Makalenin bu kısmı aslında, “devlet”in sadece askerlerini değil, fakat aynı zamanda onların ailelerini de besleyip geçindirmesi gerektiğinin, hangi koşullar altında farkına vardığını net bir şekilde göz önüne seriyor. Bu anlamda çalışma, Nadir Özbek’in öncü makaleleri¹³ ile birlikte okunduğunda Osmanlı İmparatorluğu’nda “Leviathan”ın gelişim süreci konusunda önemli ipuçları vermektedir. Van Os’un çalışmasının ikinci kısmında ise bu konuda alınan idarî tedbirlerin ve kararların hayata geçirilmesinde Osmanlı Devleti’nin karşılaştığı temel problemler ve bunların çözümünde kullanılan metodlar ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır. Bunların yanı sıra, “muinsiz” ailelere yardım amacıyla “sivillerce” kurulmuş olan yardım kurumlarının da faaliyetleri makalenin kapsamı içine dahil edilmiş ve böylece konu bütün yönleriyle tartışılmaya çalışılmıştır.

Kitapta yeralan Dick Douwes (“Reorganizing Violence: Traditional Recruitment Patterns and Resistance against Conscription in Ottoman Syria”, s.111-127) ve Odile Moreau’nun (“Bosnian Resistance to Conscription in The Nineteenth Century”, s.129-137) makaleleri ise Osmanlı Devleti’nin benimsediği modern askere alma sistemine Suriye ve Bosna’da

¹³ Nadir Özbek, “İkinci Meşrutiyet İstanbul’unda Seraseriler ve Dilenciler”, *Toplumsal Tarih*, XI(1999), 34-43; “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âli”, *Tarih ve Toplum*, XXXI(1999), 11-20, ve “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Sosyal Yardım’ Uygulamaları: 1839-1918”, *Toplum ve Bilim*, 83(1999-2000), 111-132.

gösterilen tepkileri konu almaktadır. Douwes öncelikle; göçebelerin, eşkiyaların, âyanların ve hatta köylülerin aralarında yaşanan çatışmalar nedeniyle Suriye’de hüküm süren anarşik ortamın tasviriyle makalesine başlar. Daha sonra Suriye’de bulunan askerî güçlerin genel bir tablosunu¹⁴ çizen yazar, modern askere alma sistemini bölgede hayata geçirebilmek amacıyla devletin, öncelikle sivilleri silahsızlandırıp sonra da orduya dahil ettiğini/silah altına aldığını anlatır. Devletin bu hareketi aslında Charles Tilly’nin ifade ettiği üzere, “cebiri”(coercion) merkezleştirilmesinden başka birşey değildir. Fakat devletin benimsediği bu “akılcı” stratejinin zaafı ancak gerçekle karşılaştığında ortaya çıkacaktır. İşte Douwes, çalışmasının son bölümünü bu zaafı, sivillerin zorunlu askerliğe karşı gösterdikleri tepkilere, ayırmıştır. Odile Moreau ise anlatısına, Yeniçeriler’in ilgası ve bunun sonucunda II. Mahmud ve haleflerinin Bosna’daki yerel askeri güçlerin¹⁵ ayrıcalıklarını hedef alan uygulamalarından bahisle başlamaktadır. 1836 senesinde Bosna’da kurulan “redif sipahi” birliklerine ve bu sırada İstanbul’un benimsediği askere alma stratejisine bölgede gösterilen direncin ayrıntılı bir tasvirine (ahalinin karşı manevraları, isyanlar ve benzeri olaylar) yer verilen makalede, Bosna’da oluşturulan birliklerin 1890’lı yıllarda kurulan “Hamidiye Alayları”na iyi bir örnek teşkil etmiş olduğuna değinilmesi, çalışmayı daha da dikkat çekici bir hale getirmektedir.

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi karşılaştırmalı bir perspektif sunmayı amaçlayan kitabın son iki makalesi ise okuru Osmanlı Dünyası’nın ötesine, İran ve Orta Asya’ya götürerek, İran ve Çarlık Rusyası’nın uyguladıkları modern askere alma stratejileri ve idareleri altındaki ahalinin bunlara gösterdikleri tepkiler konusunda bilgi vermektedir. Daha önce Slav olmayan unsurlardan asker devşirmemiş olan Rusya’nın, I. Dünya Savaşı sırasındaki kayıplarının 3,5 milyona ulaşmasıyla birlikte ortaya çıkan asker açığını kapatabilmek amacıyla egemenliği altındaki çoğu Türk kökenli Orta Asya müslümanlarını silah altına alma kararı ve bunun sonucunda ahalinin ayaklanması Sergei Kudryashev’in makalesinin konusunu teşkil etmektedir (“The Revolts of 1916 in Russian Central Asia”, s.139-144). 1916 Yılı Türkistan Ayaklanması

14 Bu konuda ayrıca bk. Abdul Karim Rafeq, “The Local Forces in Syria in The Seventeenth and Eighteenth Century”, *War, Technology and Society in The Middle East*, ed. V. J. Parry-M.E. Yapp, Londra 1975, 277-308.

15 Bosna’daki yerel milislerin XVIII. yüzyıldaki Avusturya-Osmanlı savaşlarında oynadıkları önemli rol için bk. Michael R. Hicklok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden 1997.

olarak tarihe geçen bu büyük kalkışma hareketinin, Sovyet tarih yazımında değişen siyasî şartlara paralel olarak hangi şekillerde ele alınıp yorumlandığı konusunda da bilgi veren Kudryashev'e göre, isyanın niteliğinin net bir şekilde ortaya konulmasının yolu, olayın Sovyet tarihçiler tarafından mitleştirilmiş anlatısının ötesine geçilip objektif bir değerlendirmeye tâbi tutulmasından geçmektedir. Kudryashev'in çalışmasında sık sık sayısal verilere başvurulmasının en önemli sebebi de bu arayış olmalıdır.

Kitapta yer alan son makale, Stephanie Cronin'in İran'da 1925-1941 yılları arasında uygulanan askere alma stratejileri ve toplumun bunlara gösterdiği tepkileri konu alan çalışmasıdır ("Conscription and Popular Resistance in Iran, 1925-1941", s.145-168). Zorunlu askerliğe dayanan "millî ordular"ın devlet ve millet inşâsında (state-building ve nation-formation) büyük bir önemi hâiz olduğunu belirterek çalışmasına başlayan Cronin, Şah Rıza Pehlevî döneminde izlenen askere alma politikalarını ve halkın bu politikalara karşı direnebilmek amacıyla benimsediği stratejileri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. Ulemanın, genel olarak halkın gösterdiği direncin yönlendiricisi ve yöneticisi olarak ön plana çıktığını vurgulayan yazar, Şah'ın ulema ile sonuçsuz kalan uzlaşma çabalarına değindikten sonra, göçebelerin zorunlu askerliğe karşı gösterdikleri direnci anlatarak çalışmasına son verir.

Sonuç olarak, Osmanlı tarihçiliğinde henüz doğum safhasını yaşayan ordu ve askerlik gibi önemli konulara ilgi duyan araştırmacılar için yol gösterici bir eser olarak göze çarpan bu çalışma, meselenin yazarlar tarafından oryantalist perspektifin ötesinde ele alınması ve makalelerin, Osmanlı devleti ve toplumunun son dönem tarihine yeni bir açıdan bakma fırsatını vermesi sebebiyle incelemeye değer bir kitap olarak gözükmektedir.